

Jurisdikce a procesní pravidla ve sporech poddaných s vrchností v moravském zemském právu v dlouhém 16. století

JANA JANIŠOVÁ

Janišová, Jana: Jurisdiction and procedural rules in disputes between villeins and lords of the manors in Moravian provincial law in the long 16th century

The issue of villeins is quite abundantly represented in Moravian provincial law. In most cases, subjects act as objects, except in one specific type of case, namely when they are in dispute with their own lords of the manors as a collective. This agenda was only established at the beginning of the 16th century and had very specific procedural rules. Jurisdiction in disputes between villeins and their lords in Moravia during the long 16th century belonged to the Provincial Court. The ruler interacted significantly with the villeins and the highest provincial officials, intervening in disputes, but did not actively interfere with the competence of the Provincial Court to resolve these cases.

Key Words *Provincial Law; 16th Century; Legal History; Villeins; Lords of the Manors; Court*
doi.org/10.15452/Historica.2022.13.0002

Contact *Univerzita Palackého v Olomouci; jana.janisova@upol.cz*

Poddansko-vrchnostenské spory a delikty páchané poddanými i na poddaných v průběhu dlouhého 16. století představují poměrně obsáhlou agendu moravského zemského soudu. Problematikou se opakovaně zabýval i zemský sněm a v neposlední řadě v mnoha případech můžeme sledovat i panovnické intervence. Otázkám disciplinace poddaných či životním podmínkám na panstvích byla v literatuře věnována pozornost, jedná se ale převážně o studie reflektující právní okruh vrchnostenského práva.¹

Právní otázce vztahu poddaných k moravskému zemskému právu se podrobněji věnoval především Josef Válka,² který zpřístupnil některé poddanské stížnosti na vlastní

¹ CHOCHOLÁČ, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno 1999; TÝŽ: Poddaní na Moravě v 16.–17. století. In: KNOZ, Tomáš (ed.): *Morava v době renesance a reformace*. Brno 2001, s. 31–45; MATĚJEK, František: Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou. *Sborník historický* 36, 1989, s. 65–98; KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu (Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě)*. Praha 1949; MATLAS, Pavel: *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha 2011; GRULICH, Josef: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice 2008; KNOZ, Tomáš: Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotína z let 1600–1614. *Z Kralické tvrze* 18, 1991–1992, s. 71–79; JIRÁSEK, Jiří: Moravský venkov před Bílou horou. Postavení poddaných a hospodaření feudálů. *Časopis Moravského muzea, vědy společenské* 48, 1963, s. 85–160; Tamtéž, 49, 1964, s. 69–168; VÁŘEKA, Marek: *Režijní velkostatek na předbělohorské Moravě*. Prostějov 2018; TÝŽ: Poddanská otázka na moravských pernštejnských panstvích koncem 16. století. In: *Studia iuvenilia MMIV–MMV. Sborník prací mladých historiků*. Ostrava 2006, s. 133–167.

² VÁLKA, Josef: *Morava reformace, renesance a baroka. Dějiny Moravy*, 2. Brno 1996; TÝŽ: *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*. Praha 1962. Dílo Josefa Války je v mnoha ohledech stále

vrchnost. Cenné pasáže obsahuje také dosud nepřekonané dílo Františka Kameníčka, které se, byť nesystematicky, věnuje řadě aspektů zemského práva, zejména s ohledem na agendu zemského sněmu.³ Na jeho práci do jisté míry navázal Tomáš Knoz,⁴ který se zabýval obecně postavením poddaných a v normativní rovině potom akcentoval právní postavení poddaných v systému moravského zemského práva i práva vrchnostenského. Problematika deliktů poddaných řešená stavovskými institucemi má několik rovin. První je otázka jurisdikce a s ní související procesní předpisy. Kromě výše uvedených prací se můžeme opřít o popis procesního řízení před zemským soudem, kterému se věnoval zejména Josef Markov.⁵

Poddaní neměli v zemském právu procesní subjektivitu, vyjma jediného typu sporů, a to, když vedli spor se svou vlastní vrchností. Jednalo se o spory, v nichž poddaní vystupovali jako jeden kolektiv, přičemž nutně nemuseli být z jedné vesnice či poddanského města. Klíčový byl pouze fakt, že se jedná o poddané dané vrchnosti. Takto například v roce 1590 zažalovali poddaní z opatovického panství svou vrchnost Zikmunda Jiřího ze Zástřizl, přičemž v nálezů zemského soudu jsou uvedeny všechny konkrétní obce, z nichž pocházeli nespokojení poddaní (Opatovice, Brtův, Smolno, Malotín).⁶ V nálezech zemského soudu ale nacházíme i formulace, která neobsahují konkrétní výčet daných lokalit. Například v roce 1569 při jednání zemského soudu byla řešena v rámci jedné žaloby pře Zdeňka Kavky Říčanského z Řičan s jeho poddanými z Vizovic a z *vesnic k vizovskému panství náležitými*.⁷

Vlivem skartace originálních žalob můžeme dnes většinou pracovat pouze s rozhodnutími zemského soudu. Lze ale předpokládat, že ani v textaci žaloby nemusely být explicitně uvedeny všechny obce, natož všichni poddaní. Na základě několika málo dochovaných žalob můžeme uvést, že textace byly (co se týká přesné identifikace poddaných) velmi obecné (typické textace např. spor konkrétní vrchnosti *s lidmi jejich – s lidmi jeho oujezdeckými – s lidmi jeho kounickými*).⁸ Tato skutečnost je v zemském právu poměrně neobvyklá. Celý systém procesního práva byl velmi formalizovaný a přesná identifikace stran

nepřekonané. Některé jeho závěry (pomineme-li „povinnou“ dílčí marxistickou historiografii) jsou ale chybné. Zejména v otázkách soudních kompetencí a v jiných právních aspektech poddanskovo-vrchnostenských sporů interpretuje prameny chybně, případně je zcela pomíjí.

³ KAMENÍČEK, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*, I. Brno 1900; Totéž, II. Brno 1902; Totéž, III. Brno 1905.

⁴ KNOZ, Tomáš: Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy. *Časopis Matice Moravské* 111, 1992, s. 31–52.

⁵ MARKOV, Josef: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*. Praha 1967; TÝŽ: *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.–XVII. stol.* Bratislava 1930; TÝŽ: *Řečník a poručník: Kapitola z dějin českého zemského soudního řízení*. Bratislava 1937. Viz k tomu také BRANDL, Vincenc: Staročeské řízení soudní. *Právník* 8, 1869, s. 189–206, 225–234, 592–606, 621–636, 662–675, 696–713, 735–749, 772–787, 807–814; RAUSCHER, Rudolf: O nálezech zemského soudu českého XVI. stol. *Sborník věd právních a státních* 33, 1933, s. 134–146; JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556)*. Brno 2007; JANIŠOVÁ, Jana – JANIŠ, Dalibor: *Komentář k moravským zemským zřízením z let 1516–1604*, I–II. Praha 2017.

⁶ HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 1938, s. 537–541; Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond A3 – Stavovské rukopisy (dále A3), inv. č. 770, *Knih paměti zemského soudu 1583–1629*, fol. 37r–38r; KNOZ, T.: Poddaný, s. 35.

⁷ MZA, fond A3, inv. č. 772, *Knih půhonná a nálezová (Vejpis rejster zemských při postranních při obojím právě zemském olomouckým i brněnským od léta 1490 až do léta 1610)*, fol. 135v–136v.

⁸ JANIŠOVÁ, J. (ed.): *Šlechtické spory*, s. 263, č. 50; s. 269, č. 66; s. 280, č. 90; s. 313–314, č. 167; s. 352, s. 364.

či naprosto přesná formulace žalobního nároku byly nezbytnou podmínkou pro zahájení řízení. S individuálními žalobami jednoho poddaného na jeho vrchnost se v zásadě nese-
tkáváme, a to ani v opačné žalobní pozici.

Agenda poddansko-vrchnostenských pří se plně konstituovala až v prvních dekádách 16. století. Řešení těchto případů na zemském soudu mělo nepochybně eliminovat nebezpečí poddanských nepokojů a vzpour, které výrazně narušovaly stabilitu země.⁹ Zemský soud ostatně nebezpečí poddanských nepokojů opakovaně zmiňoval i při konkrétních kauzách. Například v roce 1598 při poměrně zdlouhavém a složitém sporu poddaných z Bojkovic s Jetřichem z Kunovic ([...] *a pro nebezpečenství, které pan hejtman předkládal strany pozdvižení těch poddaných, poněvadž sobě nemalo stěžují, a netoliko oni, než celý ten kraj náramně je od své vrchnosti soužen, a obávati se jest, aby jako Rakouští tak i tito sedláci v zemi ňaké povstání neučinili*).¹⁰

Problematika poddaných v normách zemského práva nezahrnovala jen poddansko-vrchnostenské spory, ale byla zastoupena i řadou dalších ustanovení. Samotné delikty, v nichž vystupují poddaní, pak můžeme rozdělit podle mnoha různých kritérií. Poddaní mohli vystupovat jako pachatelé nebo oběti protiprávního jednání. Pokud byli poddaní v postavení pachatele, bylo pro zemské právo klíčové, směřovalo-li toto jednání proti nobilitě, měšťanům královských měst či proti jinému poddanému. Toto kritérium bylo důležité i v opačném pohledu, tedy když poddaný byl obětí. Zemské právo pak výrazně akcentuje i typicky „poddanské“ delikty, které jsou z podstaty spojeny s tímto prostředím (např. široká problematika zbíhání poddaných, sňatek bez souhlasu vrchnosti). Spory poddaných s vlastní vrchností však byly jediným typem sporů, v nich poddaní vystupují jako subjekt práva. V ostatních případech deliktů za poddané žalovaly či byly žalovány u zemského soudu jejich vrchnosti.¹¹

Jurisdikce zemských institucí a procesní pravidla ve sporech poddaných s vlastní vrchností

Případy, kdy docházelo ke konfliktům poddaných s vlastní vrchností, patří v moravském zemském právu k nejtýpictejším sporům, v nichž vystupují poddaní. Jedná se jak o poddané z poddanských měst, tak také o vesnické poddané. Základní jurisdikce zemského soudu v těchto typech sporů v dlouhém 16. století byla zakotvena v zemském zřízení, a to v čl. *O postranné pře při soudu*. Textace předpisu řeší procesní náležitosti sporů, které nespádaly do půhonné agendy. Ustanovení se postupně konsolidovalo na přelomu 10. a 20. let 16. století (viz dále).

⁹ Z konkrétních příkladů poddanských nepokojů viz např. POKLUDA, Zdeněk: O zlých vrchnostech. *Časopis Matice moravské* 121, 2002, s. 287–298; VÁLKA, J.: Hospodářská politika, s. 136–196; TRAPL, Miloš: Panství losinských Žerotinů v 16. a 17. století. In: *Sborník prací k sedmdesátinám univerzity profesora PhDr. Ladislava Hosáka*, Olomouc 1968, s. 67–76; TÝŽ: *Selské bouře na Losinách (Vlastivědné zajímavosti 20)*. Šumperk 1970; HAUBERTOVIÁ, Květa: Odpor poddaných ze Sobotína a Rudoltic proti Janovi ml. ze Žerotína. *Severní Morava* 11, 1965, s. 22–27; Národní archiv Praha (dále NAP), fond Morava (dále Morava), sg. 2213 *Spor poddaných s Janem ze Žerotína*, 1576–1585.

¹⁰ BRANDL, Vincenc (ed.): *Spisy Karla Staršího z Žerotína. Oddělení první: Žerotinovi zápisové o soudě pan-
ském*, 1. Brno 1866, s. 111. K reálnému nebezpečí poddanských nepokojů na Moravě konce 16. století i k soudobé-
mu vnímání rakouských poddanských povstání VÁLKA, J.: Hospodářská politika, s. 193–196.

¹¹ Předkládaná studie se věnuje pouze problematice jurisdikce a procesním pravidlům v poddansko-vrchnostenských sporech. Delikty páchané poddanými a na poddaných mimo tuto kategorii budou předmětem navazující samostatné práce.

Základním znakem těchto typů sporů je skutečnost, že nemohly být žalovány půhonem. V zemském právu jsou označovány jako tzv. *pře stranné* nebo *pře postranné*.¹² V rámci této agendy se postupně v 16. století ustálilo v moravském zemském právu několik základních typů případů. Především se jednalo o dva základní typy sporů – šlechtické spory vedené pro urážku na cti a právě poddansko-vrchnostenské pře (někdy označované jako *selské roky*). Ke dvěma hlavním skupinám můžeme podle praxe zemského soudu připojit i další typy jednání – samostatnou část tvořily různé záležitosti související s poručenskou správou nezletilých osob a v neposlední řadě se v rámci postranných při žalovalo z celé řady různých specifických konkrétních jednání, která souvisela s problematikou ručení, zvláštních finančních závazků, uzavírání smluv s cizími poddanými bez vědomí jejich vrchnosti apod.

Důvodem pro volbu řízení v rámci postranných při bývalo primárně zjištění, že daný spor podle norem zemského práva nelze řešit půhonem. V řadě případů se také jednalo o dohodu sporných stran, které zvolily nepůhonnou při jako možnou alternativu, a to především z důvodů přílišné formální komplikovanosti půhonného řízení.

K nárůstu těchto typů sporů dochází na Moravě již v 15. století. Obecný nálezkem zemského soudu z roku 1475¹³ stanovil povinnost stran dostavit se před zemského hejtmana, pokud by k tomu byly vyzvány (tzv. institut *obeslání*). V případě neúčasti strana spor prohrála a nemohla v dané věci postupovat už ani standardním žalobním postupem (půhonem). K další, zpřesňující úpravě v tomto typu sporů došlo (patrně) v roce 1517. Nedatovaný zápis v jedné k pamětních knih zemského soudu opětovně opakuje, že zemský soud nemá být zatěžován touto agendou, jež má být nadále řešena v neděli. Pře mohly být projednávány i v jiné dny, ale pouze za předpokladu, že řádně proběhnou všechna půhonná řízení. Klíčové postavení v procesním postupu měl opět zemský hejtman, který oslovil vybrané pány (mínění jsou velmi pravděpodobně přísedící zemského soudu) a pře byla následně projednána v rámci zemského soudu.¹⁴

Základem pro textaci článku o postranných při, který následně vstoupil (s drobnou úpravou) do všech velkých moravských zemských zřízení dlouhého 16. století z let 1535, (1545), 1562 a 1604, bylo usnesení zemského sněmu z 6. ledna 1520.¹⁵ Usnesení opakovalo dřívější rozhodnutí – zemský soud se neměl zabývat postrannými spory. Tyto měly být řešeny až po ukončení soudu, kdy zemský hejtman společně se zemskými soudci (explicitně je již uvedeno, že se jedná o přísedící zemského soudu) z příslušného soudního kraje měl rozhodovat v rámci postranných při. Přísedící zemského soudu měli povinnost se tohoto zasedání účastnit. Zemské zřízení z roku 1535 doplnilo do původního sněmovního usnesení z roku 1520 pouze informaci, že jednání vedená v rámci postranných při mají probíhat v *páteční dny*. Tímto jsou míněny oba soudní pátky v průběhu dvoutýdenního soudního zasedání, které se konalo čtyřikrát ročně, tj. osm dní v každém kalendářním roce bylo formálně vyhrazeno sporům tohoto typu. Druhá část sněmovního usnesení

¹² JANIŠOVÁ, J. (ed.): Šlechtické spory, s. 80–140.

¹³ BRANDL, Vincenc (ed.): *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové*, V/1. 1475–1494. Brunae 1888, s. 3, č. 6.

¹⁴ MZA, fond A3, inv. č. 726, *Knihy paměti, nálezu a snesení (Kniha přípovědí a zřízení na sněm kraje olomouckého D, před 1517–1529)*, fol. 96v–97r.

¹⁵ MZA, fond A3, inv. č. 1, *Památky sněmovní I (1518–1546)*, fol. 31v; JANIŠ, Dalibor (ed.): *Moravský zemský sněm na prahu novověku : Edice Památek sněmovních z let 1518–1570*, 1: *Památky sněmovní I*. Praha 2010, s. 88–89, č. 55; KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy II*, s. 98–99.

potom zmiňuje situaci, kdy by v rámci postranných pří byla řešena nějaká komplikovanější kauza. V takovém případě se měli jednání společně se zemským hejtmánem účastnit soudci z olomouckého i brněnského soudního kraje. Úprava ze znojenského zemského zřízení z roku 1535 byla v plném znění přejata do všech dalších redakcí zemského zákona.¹⁶

V případě sporů mezi poddanými a jejich vrchností se jednalo o pře, kdy byla ze strany poddaných žalována jejich vlastní vrchnost, a to většinou pro porušování robotních povinností, nucení poddaných k činnostem nad rámec jejich povinností (definovaných v různých privilegiiích či urbářích), věznění, fyzické násilí apod. Stejně tak mohla své poddané na zemském soudu žalovat i vrchnost sama, a to většinou z obdobných důvodů – tedy zejména porušení robotních povinností či odpor proti vrchnosti.¹⁷

Pokud se uvedených jednání, například fyzické újmy, dopustila na poddaných cizí vrchnost, nejednalo se o poddanko-vrchnostenskou kauzu. Spor byl řešen formou půhony a žalovanou i žalující stranou byl šlechtic či jiná vrchnost mající právní subjektivitu (např. klášter zastoupený představeným) a právně jednající za své poddané. Tyto případy byly velmi časté a jsou tak v agendě soudu poměrně hojně zastoupeny v průběhu celého sledovaného období. Jako příklad můžeme uvést půhony Jindřicha a Václava ze Zahrádek z roku 1536 na různé vrchnosti, přičemž jeden směřoval proti Volfovi staršímu z Krajků a vinil jej z protiprávního zadržení (obstavení) poddaných a jejich fyzického týrání ([...] *že j[es]t rozkázal [...] poddanému svému [...] obstaviti v městečku svém Dačicích lidí naše [...] a v tej neobyčejné stávce ty lidi naše dopustil j[es]t trápati a vězeti*).¹⁸

Klíčový byl v procesním řízení u postranných pří úřad zemského hejtmána i s ohledem na registraci sporů. Zemský hejtmán měl na starosti speciální rokové knihy, tj. rukopisy, do nichž byly spory zapisovány. Tyto rukopisy nezůstaly (bohužel) součástí stavovského archivu a dnes známe jen jediný rukopis originální rokové knihy se záznamem žalob.¹⁹ Záznamy tohoto typu sporů (v zásadě jen rozhodnutí soudu bez plných textů žalob) ale nacházíme v knihách paměti moravského zemského soudu²⁰ a v neposlední řadě můžeme využít zápisy ze zasedání zemského soudu z pera Karla staršího ze Žerotína, které často zaznamenávají líčení pře.²¹

¹⁶ ČÁDA, František (ed.): *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*. Praha 1937, s. 71–72, čl. 61; JANIŠ, Dalibor (ed.): *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení)*. Brno 2005, s. 161, čl. 119; JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604*. Praha 2015, s. 351, čl. 77.

¹⁷ KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy II*, s. 176n; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika*, s. 147n; JANIŠOVÁ, J. (ed.): *Zřízení*, s. 351, čl. 77 s odkazy na další redakce zemského zřízení; VÁLKA, J.: *Morava*, s. 41.

¹⁸ MZA, fond A3, inv. č. 743, *Knihna pùhonná a nálezová (1536–1538)* [brněnská], fol. 134v.

¹⁹ Jedná se o rokovou knihu z doby hejtmánství Václava z Ludanic, která zaznamenává žaloby z olomouckého kraje pro léta 1541–1556. Rukopis není součástí archivu moravských stavů. Další rukopisy rokových knih se nedochovaly, na rozdíl od opavského zemského práva (které se pro sledované období řídí moravskými zemskými zřízeními i dalšími normami moravského zemského práva), kde rokové knihy tvoří kontinuální řadu od roku 1574 do poloviny 17. století v rámci archivu opavských stavů. Zemský archiv Opava (dále ZAO), fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 815–820 *Rokové knihy*; JANIŠOVÁ, J. (ed.): *Šlechtické spory*, s. 66–80; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika*, s. 139; PRASEK, Vincenc: *Opavské „právo hejtmánovo“ čili „roky“ knižetství někdy Opavského*. In: *Program českého nižšího gymnasia v Opavě*. Opava 1884, s. 3–19.

²⁰ JANIŠOVÁ, Jana: *Knihy paměti moravského zemského soudu v „dlouhém“ 16. století. Právněhistorický rozbor agendy. Sborník archivních prací 67, 2017, č. 2, s. 518–545.*

²¹ BRANDL, Vincenc (ed.): *Spisy Karla staršího z Žerotína : Oddělení první: Žerotínovi zápisové o soudě pan-ském, 1–2*. Brno 1866.

Agenda spojená s poddanskými spory narůstala po celé 16. století a v mnoha ohledech reflektovala nelehké postavení poddaných. Stavovské instituce se problematice poddaných opakovaně věnovaly. Jedna z dalších úprav, která byla patrně textována přímo pro panovníkem (nakonec) neschválené zemské zřízení z roku 1545, dobře dokládá reálnou situaci poddaných. Textace článku, který do dalších redakcí zemských zřízení nevstoupil, opakuje usnesení zemského sněmu z roku 1538, které se věnovalo nutnosti zachovat jurisdikci zemského soudu v uvedených sporech. Dodává ale i druhý odstavec, který zemskému soudu dával právo zasáhnout proti vrchnosti, jež by se na svých poddaných dopustila násilí či jiného protiprávního jednání: *Pakli by se také uznalo, že by pán lidí své mimo spravedlivé utískal aneb v čem obtěžoval, nemá jemu toho trpíno, než podle uznání pánů soudci to od něho k nápravě přivedeno býti.*²²

Zemský soud byl poddanskou agendou stále více zatěžován, a tak bylo v roce 1557 zemským sněmem rozhodnuto,²³ že žádosti o řešení těchto sporů mají být pro příště adresovány přímo zemskému hejtmanovi. Ten měl následně rozhodnout o *složení roku* (stejný postup byl i ve sporech o čest, které procesně patřily do stejné kategorie jako poddanskovrchnostenské pře).²⁴ Tzv. *rok* byl institut procesního práva, který byl obdobný jako pūhon. V moravském zemském právu byl taxativně vymezen okruh žalobních nároků, které bylo možné žalovat pūhonem. Všechny ostatní nároky byly na zemském soudu řešeny většinou právě formou *roku*, přičemž existovaly typy sporu, kde byl *rok* normou přímo určen (např. spory o čest). Soudním dnem pro roky byl opět většinou pátek.²⁵

Samotná žádost o zahájení soudního sporu nemohla být pouhou suplikou zemskému hejtmanovi. Zjevně se muselo jednat o žádost, která v sobě zahrnovala přesnou definici sporné záležitosti. V roce 1596 takto o svůj *rok* přišli poddaní z Vizovic,²⁶ kteří zažalovali svou vrchnost Emericha Dóczyho. Ten argumentoval tím, že žaloba je formálně vadná, neboť neobsahuje důvod, pro který je žalován. Poddaní totiž nejdříve zaslali supliku zemskému hejtmanovi,²⁷ kde zjevně správně popsali příkoří, která se jim stala od jejich vrchnosti. Zemský hejtman supliku na vědomí přeposlal Dóczymu, který byl ochoten podstoupit soudní řízení, v němž by poddaní vše dokázali. Poddaní tedy zažádali u zemského hejtmana o složení roku, ale podstatu svého nároku neuvedli a jen odkázali na předchozí supliku. Emerich Dóczy při jednání soudu tedy namítal, že žaloba je právně vadná (*nepořádný rok*), protože neobsahuje popis sporných skutečností. Zemský soud následně konstatoval, že je přirozené, že poddaní nejsou v právních věcech zběhlí (evidentně jsou soudem vnímáni jako slabší strana), je ale nutné dodržet správný postup, tj. rok zamítnout: [...] *Ač jsme v nemalém uvážení měli, že ti nebožátka sprostní jsouce měli by ušetření býti; avšak abychom pořádkům neublížili a proto předešlým nálezům nic neučinili, stal se nález, že poněvadž Vyzovští roku sobě vyžádali a v něm, z čeho by pana Dozyho vinití chtěli, nedoložili, že pan Dozy tomu roku odpovídati nemá.*²⁸

²² JANIŠ, D. (ed.): Práva, s. 149, čl. 94.

²³ MZA, fond A3, inv. č. 2, *Památky sněmovní II (1547–1570)*, fol. 117r; KAMENÍČEK, F.: Zemské sněmy III, s. 180–204.

²⁴ JANIŠOVÁ, J. (ed.): Šlechtické spory, s. 121–122; KNOZ, T.: Poddaný, s. 37.

²⁵ JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II., s. 44–45, čl. 75.

²⁶ HOSÁK, L.: Historický mistopis, s. 459.

²⁷ K této agendě nejlépe ve druhém dílu Žerotínových *Zápisů o soudě*, které spadají do doby jeho hejtmanství a kde jsou tyto žádosti vedeny u jednotlivých zasedání soudu v oddíle *supplikatie*. BRANDL, V. (ed.): Zápisové II, viz např. s. 28, 51.

²⁸ BRANDL, V. (ed.): Zápisové I, s. 55.

Rozhodnutí zemského soudu mívá nejčastěji formu nálezu. Při tomto typu rozhodnutí byl zachován také obvyklý institut relátorů. Rozhodnutí zemského soudu v poddansko-vrchnostenských sporech, pokud soud rozhodl nálezem, jsou nejčastěji rubrikována jako *nález na vznešení lidí*.²⁹ Jednání mohlo být ukončeno i jinou formou rozhodnutí, a to *vejpovědí*. Od přelomu 15. a 16. století začala v českém zemském právu konkurovat nálezu tzv. výpověď, tedy forma rozhodnutí soudu, která byla používána při nepůhonných sporech zahájených tzv. obesláním. Ve sporech, které byly na Moravě řešeny v rámci postranných pří, tzn. formálně nebyly vedeny formou půhonu, se *vejpověď* také uplatnila. Přesto nevytlačila nález, který zůstal až do 17. století na Moravě nejčastěji užívaným typem rozhodnutí v postranných přích.

Jak *vejpověď* tak i *nález* mohly být vyneseny tzv. *na mocné přestání*. Z dochovaných nálezů je patrné, že mezi standardním rozhodováním u zemského soudu a rozhodováním, které probíhalo tzv. *na mocné přestání*, neexistují nějaké závažnější rozdíly. Hlavní rozdíl byl v podobě tribunálu, který mohl být v případě rozhodování *na mocné přestání* tvořen i osobami mimo zemský soud. Samotná rozhodnutí ve formě nálezu nebo *vejpovědi* jsou stejná.³⁰ S formou *vejpovědi na mocné přestání* se setkáváme místy i u sporů půhonných, mnohem častější je ovšem v nepůhonných přích. V poslední třetině 16. století se objevují i rozhodnutí zemského soudu formulovaná jako výrok tzv. *z potazu*. Jedná se o rozhodnutí soudu, které bylo vyneseno po poradě hejtmana a přísedících. S touto formou jsme obeznámeni díky snaze soudu o podrobnější záznamy ze soudního jednání, která vedla k tomu, že v roce 1583 stavové založili *Registra pamětná*.³¹ Jedná se o speciální rukopis, který obsahuje záznamy o soudním řízení, zejména promluvy ke stranám *po potazu*, ale registruje zčásti i klasickou agendu *pamětních knih*, místy dokonce i opisy ze sněmovního jednání. Pro studium praxe zemského soudu jsou nejcennější právě zápisy v této knize, které se věnují přelíčení. Z konkrétních příkladů rozhodnutí, které soud vynesl po poradě, můžeme uvést konflikt z roku 1595, kdy si u soudu stěžovali poddaní olomoucké kapituly z Dluhonic: *Z potazu jich mi[]o[s]tí skrze pana hejtmana lidem dluhonským poddaný[m] probošta kapitolního poručeno [...]*. Sporem, do něhož byly zapojeny také další obce, se zabýval i panovník. Výrok soudu i Rudolfa II. byl identický – poddaní měli plnit své povinnosti.³²

Jak bylo uvedeno výše, v průběhu 16. století se setkáváme se značným nárůstem agendy tzv. *selských roků*. V roce 1612 dokonce Karel starší ze Žerotína navrhoval, aby problematika poddanských sporů byla řešena také v rámci probíhající revize zemského zřízení z roku 1604. Jedním z jeho osmnácti návrhů, které přednesl na zemském sněmu, byla právě otázka zvyšující se agendy poddansko-vrchnostenských sporů. Žerotín upozorňoval, že tzv. *selských roků se tak namnožilo, že žádné možnosti není, ani naděje, aby*

²⁹ Podle zápisů v knihách paměti moravského zemského soudu. Z konkrétních zápisů viz např. MZA, fond A3, inv. č. 772, fol. 108r–11v.

³⁰ KREUZ, Petr: *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*. Praha 2000, s. 115–119; MARKOV, J.: Kapitoly, s. 308–310; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: *Komentář I.*, s. 387–398, čl. 46; JANIŠOVÁ, J. (ed.): *Šlechtické spory*, s. 214–215. Konkrétní rozhodnutí soudu na mocné přestání viz např. MZA, fond A3, inv. č. 724, *Knih paměti, nálezu a výpovědi 1555–1585*, fol. 180r–v; Tamtéž, inv. č. 772, fol. 5v, 8r–9r.

³¹ MZA, fond A3, inv. č. 778, *Knih paměti zemského soudu 1585–1628*.

³² HOSÁK, L.: *Historický místopis*, s. 488; MZA, fond A3, inv. č. 778, fol. 93r; Národní archiv (dále NA), fond Morava, sg. 3835, *Ustanovení komise k vyšetření poddanských stížností na statcích olomoucké kapituly, 1595*; sg. 3966, *Dopis Rudolfa II. zemskému soudu o probíhajícím vyšetřování poddanských sporů na statcích olomoucké kapituly, 1596*; sg. 4112. *Spis o poddansko-vrchnostenském sporu poddaných olomoucké kapituly, přelom 16. a 17. stol.*

*tím pořádkem, který právem zemským vyměřen jest, mohli skončováni býti, aby páni stavové ráčili na prostředky mysliti, kterak by té věci mohlo spomoženo býti, tak aby někdy nic horšího z toho nepošlo.*³³ Vlivem stavovského povstání však k další revizi zemského zřízení z roku 1604 nedošlo a poddansko-vrchnostenské spory byly po celé sledované období řešeny výše popsáním způsobem.

Samotné přelíčení probíhalo obdobně jako v případě zmiňovaných sporů o čest. Většina procesních institutů (např. charakter důkazů, problematika opatrování svědectví, forma a prezentace svědectví, postavení sporných stran, formy rozhodnutí, možnosti opravných prostředků, odklady soudního jednání, nedostavení se k soudu atd.) byla analogicky odvozena z předpisů textovaných pro půhonné spory. Z mnoha různých procesních institutů můžeme poukázat například na tzv. *stanné právo* (tj. vítězství ve sporu kvůli tomu, že se protistrana nedostavila opakovaně k jednání před zemským soudem).³⁴ V roce 1598 byl zemským soudem důrazně upozorněn olomoucký probošt, který vedl spor s poddanými olomoucké metropolitní kapituly z Velkého Týna,³⁵ že pokud se nedostaví k jednání, při prohraje: [...] *Ukázáno jim na pořádek, nebude-li probošt státi do vzdání soudu.*³⁶

Je otázkou, zdali mohli mít poddaní při jednání před soudem mluvčího z řad přísedících zemského soudu či jejich jménem mohla jednat zmocněná osoba. Vzhledem k tomu, že rokové knihy se ve větší míře nedochovaly, nemáme k dispozici originální žaloby, které by snad přinesly požadované informace. Lze předpokládat, že snad i poddaní mohli zvolit jistou formu zastoupení, obdobnou institutu tzv. *přátel* či *řečníků*. Tomu odpovídají i nálezy a jiné formy rozhodnutí zemského soudu, které neuvádějí v textaci nálezu žádné zástupce poddaných (osoba jednající u soudu v pozici tzv. *přítele* či *řečníka*), ale jmenují obecně pouze *lidi* z příslušné obce. Podle případů z praxe ale víme, že poddaní měli být u soudu přítomni všichni. V opačné situaci museli mít zmocnění od nepřítomných poddaných, které muselo být pořízeno v písemné formě. V případě, že vrchnost toto zmocnění od nepřítomných poddaných požadovala, muselo jí být předloženo. Ústní zmocnění nebylo přípustné.³⁷ Vhodným příkladem je spor Václava Nekše z Landeka s jeho poddanými ze vsetínského panství. Žalobu podali poddaní, které ovšem v olomoucké soudnici při lednovém zasedání v roce 1598 zastupovalo jen několik osob z jejich řad a od ostatních měli pouze ústní zmocnění. Zemský soud jejich žalobu odložil s tím, že při rozhodnutí by vzniklo velké nebezpečí nerespektování rozhodnutí soudu ze strany poddaných, jejichž zmocnění nebylo možné u soudu prokázat.³⁸

Ohledně možného zastupování šlechticů jinou osobou při poddansko-vrchnostenských sporech máme v praxi zemského soudu ojedinělá svědectví. Zmocnění šlechticů, kteří

³³ BRANDL, Vincenc (ed.): *Sněm držaný léta 1612. Ze zápisů Karla z Žerotína*. Brno 1864, s. 54, čl. 7; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 102, čl. 77.

³⁴ JANIŠOVÁ, J. (ed.): Šlechtické spory, s. 80–177; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 44–58, čl. 75; TÍŽ: Komentář I, s. 315–322, čl. 34.

³⁵ HOSÁK, L.: Historický místopis, s. 486.

³⁶ BRANDL, V. (ed.): Zápisové I, s. 114.

³⁷ MARKOV, J.: Řečník, s. 6–9, 24–35; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář I, s. 520–554, čl. 72 a 73; VÁLKA, J.: Hospodářská politika, s. 145; BRANDL, V.: Staročeské řízení, s. 191–192; MARKOV, J.: Kapitoly, s. 66, 71; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 104, čl. 77.

³⁸ *Tu pan Nekše žádal J.M., aby mu odpovídání najděno nebylo, poněvadž ví, že poddaní jeho tak spurní jsou, že cobykoli J.M. mezi ním a nimi ráčiti vyřknouti, že by sobě toho za nic položili a tím se brániti chtěli, že jest se výpověď ně mezi nimi a pánem jich než toliko mezi týmž pánem a některými spolusousedy jejich od nich nezpocněnými stala [...] A tak jest těm lidem oznámeno, že J.M. neráčí moci pana Nekše k odpovídání nutiti, než že tohoto roku do druhého práva odkládati ráčí a oni byli zmocnění pořádné, psané sebou přinesli.* BRANDL, V. (ed.): Zápisové I, s. 129–130.

jednali na zemském soudu za jinou osobu, bývala zapisována do *knih paměti*, ale zemská zřízení výslovně umožňovala zmocnění ve sporech o *statky* (dle praxe zemského soudu se jednalo o všechny typy pří v rámci půhonné agendy, tj. i spory o dluhy, peníze atd.). V rámci postranných pří se častěji setkáváme se zmocněním v záležitostech týkajících se sirotčí agendy. Jedná se typově o spory, kdy danou věc žaluje několik osob, které se nechají procesně zastoupit poručníkem sirotka. V poddansko-vrchnostenských sporech nebylo patrně zastoupení možné, vyjma pozice tzv. *přítele*. V zápisech Karla ze Žerotína se objevuje popis případu, který velmi dobře demonstuje danou situaci. Především ukazuje specifický případ, kdy zastoupení (v tomto případě právní odpovědnost) vrchnosti u soudního jednání plynulo z tržové smlouvy, kdy prodávající ručil za právní vady,³⁹ k nimž se zjevně počítaly nesrovnalosti v úpravě poddanských povinností. Spor poddanských z Bojkovic⁴⁰ s jejich vrchností Jetřichem z Kunovic byl projednáván na zemském soudu v letech 1595–1596. Zemský soud konaný v Olomouci v lednu roku 1596 konstatoval, že tato pře měla být urovnána již loni a nyní kvůli úmrtí právně odpovědného původního majitele poddaní žádají žalování roku: [...] *měl srovnán býti o minulém soudě zdejších [...] při kterémž osoby jisté k tomu nařízeny byly; ale nevykonaly nic [...] Mezitím Tetaur zástupce pana z Kunovic umřel, a tak když dnes na tento rok přišlo, žádali dotčení Bojkovští, aby rok žalován byl.* Jetřich z Kunovic měl u zemského soudu svého „advokáta“ (podle moravského zemského práva v roli tzv. přítele či řečníka), jistého Šlevice, které k soudu hovořil. Současně vznášel námitky ohledně přípustnosti sporu a požadavky na odklad řízení i sám Jetřich z Kunovic. Případ demonstuje také přesvědčení zemského práva, že odpovědný je dědičný vlastník statku. Jetřich z Kunovic totiž argumentoval mimo jiné tím, že světlovské panství (jehož součástí jsou Bojkovice) převedl své sestře provdané za Zdeňka Žampacha z Potštejna, který byl pouze přijat tzv. na spolek. Zemský soud ovšem jeho argumentaci neakceptoval.⁴¹

Podle kapitoly rubrikované *O roku krom poctivosti* v právním spisu Karla staršího ze Žerotína museli poddaní, kteří žalovali svou vrchnost, předložit u soudu důkazy již při podání žaloby, a ne až standardně při samotném líčení pře. Museli tak prokázat, že jejich nárok na projednání u soudu je opravdu důvodný. Podle Žerotínova názoru totiž poddaní, pokud žalují a toho neprokazují, není pán tomu povinen odpovídati.⁴²

³⁹ DEMUTH, Karel Josef (ed.): *Knih Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmána markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*. Brno 1858, s. 129–131; Knihovna Národního muzea Praha (dále KNM), Oddělení rukopisů a starých tisků, sg. 33 F 7, *Přepisové a formy listuov rozličných podle notule kanceláři Margkrabství moravského*. Olomouc 1558, fol. 20v an; Vědecká knihovna v Olomouci (dále VKO), Oddělení rukopisů a starých tisků, sg. 32521, *Přepis listů neb notule Markrabství moravského*. Litomyšl 1585, fol. 17r an; KNM, sg. 33 F 1, *Formy listů rozličných podle notule kanceláře Margkrabství moravského*. Brno [1601–1611], fol. 19v an; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: *Komentář I*, s. 520–546, čl. 72; *TÍŽ: Komentář II*, s. 104, čl. 77; s. 119–170, čl. 78; ČÁDA, František: *Význam formulářů pro právní historii. Všeňard 1923*, s. 129–135; KUBÍČKOVÁ-ČADOVÁ, Božena – ČÁDA, František: *Moravské sbírky formulářové v XVI. století*. In: JENŠOVSKÝ, Bedřich – MENDL, Bedřich (red.): *Sborník prací věnovaných řediteli dru. Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám*. Praha 1932, s. 262–289.

⁴⁰ HOSÁK, L.: *Historický místopis*, s. 430–434.

⁴¹ BRANDL, V. (ed.): *Zápisové I*, s. 53–54; další projednávání sporu s 111n; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika*, s. 172–174. Podobný právní problém odpovědnosti plynoucí z tržové smlouvy byl na soudě řešen opakovaně (Tamtéž, s. 112–113); k problematice tzv. spolků v moravském zemském právu viz JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: *Komentář II*, s. 207–216, čl. 91; RAUSCHER, Rudolf: *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922; KALOUSEK, Josef: *O staročeském práve dědickém a královském práve odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*. Praha 1894.

⁴² VKO, sg. M II 341, ze Žerotína, Karel starší: *O právu našem moravském (De iure nostro)*, počátek 17. století, pag. 60b; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: *Komentář II*, s. 104, čl. 77.

Kromě zemského soudu se opakovaně k problematice poddanských žalob vyjadřoval v 16. století i zemský sněm. V jeho agendě se setkáváme především se zprávami o sestavování různých stavovských komisí, které měly sporné otázky na jednotlivých panstvích řešit. I zemský soud někdy pověřoval nezávislé osoby (většinou šlechtice, často z řad přísedících zemského soudu), aby posoudily situaci na daném panství a pokusily se věc srovnat smírem. Pokud se věc nezdařila, přednesly své závěry zemskému soudu a ten poté o věci rozhodoval.⁴³

Zemský sněm se problematikou zabýval zejména, pokud se jednalo o velká panství či komplikovanější spory. V roce 1584 takto například zemský sněm v Olomouci řešil situaci Johanky z Lipé, která měla spory se svými poddanými z panství Brumov. Poddaní nechtěli plnit robotní povinnosti a současně odmítali zažalovat svou vrchnost na zemském soudu formou *roku*. Zemský sněm se obával poddanských nepokojů a na místo vyslal komisi, která měla věc prošetřit. Podobně se zemský sněm zabýval také situacemi, kdy docházelo ke střetům mezi jednotlivými právními okruhy. V témže roce tak byla jmenována stavovská komise, aby prošetřila případ stížnosti menšího zemského komorníka Bohuslava Bořity z Budče, který na sněmu ohlásil konflikty s poddanými olomouckého biskupa z městečka Šlapanice.⁴⁴ Lenní statky olomouckého biskupství, ať už v režimu menzálním, nebo manském, byly vyňaty z jurisdikce zemského práva, a věc tak nemohla být řešena žalobou na zemském soudu. Situací se zabýval také zemský soud v květnu roku 1585 s tím, že biskup byl vyzván, aby jmenoval za svou stranu do komise stejný počet osob. V případě, že by nedošlo ke shodě, měly osoby jmenované v komisi věc rozhodnout formou tzv. *mocné vejpovědi*.⁴⁵

Pokud vrchnost požádala o pomoc zemský sněm, a to zejména v případě hrozící poddanské vzpoury, sněm většinou nařídil, že vrchnost může postupovat proti poddaným podle svého uvážení, tj. včetně jejich uvěznění, a vyzval sousední vrchnosti, aby byly v potlačení poddanských nepokojů nápomocné.⁴⁶ Otázkou nabádání poddaných k nepokojům se zabýval i zemský sněm v roce 1602, kdy bylo konstatováno, že jisté osoby zbytečně burcují k nespokojenosti poddané, kteří potom zatěžují zemský soud svými stížnostmi. Buřiči měli být uvěznění v královských městech a projednávání jejich prohřešku mělo být na základě podání zemského hejtmana řešeno na zemském soudu. Sněm také zopakoval předchozí požadavek na nutnost identifikačních údajů osoby, která sepisovala poddanskou stížnost.⁴⁷

V 90. letech 16. století zemský sněm přijal dvě usnesení, která se týkala sepisování různých žádostí (*suplikací*) od cizích, patrně nájemných osob. První usnesení bylo přijato

⁴³ Četné příklady projednávaných poddanských záležitostí na půdě zemského sněmu jsou zaznamenány v rukopisech Památek sněmovních i ve sněmovních tiscích. K problematice opětovného řešení věci na zemském soudu viz např. k roku 1583 MZA, fond A3, inv. č. 778, fol. 8v–9r, 64r–v; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 101, čl. 77.

⁴⁴ Národní knihovna České republiky (dále NKČR), Oddělené rukopisů a starých tisků, sg. 65 E 2877, *Sněmovní artikule 10. ledna 1584 Olomouc*, fol. 19v–20v. K brumovskému panství viz také k roku 1599 MZA, fond A6 – Sněmovní tisky (dále A6), sg. 1599, *Sněmovní artikule 17. května 1599 Olomouc*, fol. 190r–191r.

⁴⁵ NKČR, sg. 65 E 2879, *Sněmovní artikule 10. května 1585 Brno*, fol. 15r–v; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 103, čl. 77.

⁴⁶ Viz např. k roku 1595 in: MZA, fond A6, sg. 1595, *Sněmovní artikule 10. dubna 1595 Brno*, fol. 46v–47r.

⁴⁷ MZA, fond A6, sg. 1602, *Sněmovní artikule 12. února 1602 Brno*, fol. 306v–307r; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 103–104, čl. 77.

v roce 1590.⁴⁸ Druhé sněmovní usnesení z roku 1594 se týká právě poddaných a je rubrikováno *O buřiče, kteří poddané proti pánům jich pozdvihují*. Usnesení se zabývá pohybem nežádoucích osob po Markrabství moravské. Tyto osoby *na lidech, majících s pány svými jakou rozepři dotazují a tak netoliko jich milostem pánům soudcím, nýbrž i pánům a vrchnostem svým nemalé zaneprázdnění působí a chudé lidi, poddané naše, k outratám a zkáze přivozují*. Zemský sněm tedy rozhodl, že osoba, která by se pokusila burcovat cizí poddané, měla být nahlášena zemskému hejtmanovi, jenž dal danou osobu uvěznit a následně ji měl potrestat zemský soud. Zemský sněm v ustanovení zmínil také suplikace poddaných, tedy základní dokumenty pro formulaci poddanských stížností na vrchnost v podobě soudních roků. Pokud nějaká osoba sepsala pro poddané suplikaci, musela ji podepsat (*a v ní se jménem vlastním i příjmením i kde byt svůj má*). Pokud by tyto údaje suplikace neobsahovala, neměl se jí zemský soud s ohledem na dikci předešlého usnesení z roku 1590 zabývat.⁴⁹

Intervence panovníka v poddanských záležitostech

Jurisdiikce panovníka ve sporech poddaných s jejich vrchnostmi formálně neexistovala. Poddaní se ale přirozeně na krále jako nejvyšší autoritu v zemi sami obraceli. Je také nutné připomenout, že panovník byl hlavou zemského soudu. Zemský hejtman, popřípadě jiný šlechtic při předsedání soudu zastupoval nepřítomného panovníka. Moravské zemské právo v zemských zřízeních tyto věci deklaruje poměrně jasně v článku *Do kláštera, kdež zahájený soud jest*, a to včetně ceremoniálních úkonů, které odrážejí nepřítomnost panovníka na soudu.⁵⁰

Kompetenci k řešení sporů poddaných a vrchnosti měl ale zemský soud, a to s dominantními pravomocemi zemského hejtmana. K projednávání sporů docházelo na zemském soudě a celá agenda postranných pří, jakkoliv specifická, byla součástí zemského soudnictví. Poddaní patrně tento aspekt nijak zásadně nevnímali a obraceli se na panovníka jako na individualitu v čele země. Podobně ostatně v mnoha věcech postupovali i jiní obyvatelé Markrabství moravského, a to včetně šlechty, která se na panovníka obracela s nejrůznějšími podáními. Vždy se ale jednalo v podstatě jen o žádost o intervenci. Nikdo ze stavovské obce, a to ani poddaní (byli-li subjektem sporu), nemohl rozporovat, zpochybňovat či apelovat nález zemského soudu.⁵¹

Je nutné zdůraznit, že také panovník nepostupoval v případech, které spadají na Moravě do kategorie postranných pří, nijak svévolně. V jednotlivých případech v zásadě nerozhodoval, a to většinou ani v takových, v nichž podle práva mohl (např. při sporu

⁴⁸ NKČR, sg. 65 E 2883, *Sněmovní artikule 7. května 1590 Brno*, fol. 21v.

⁴⁹ MZA, fond A6, sg. 1594, *Sněmovní artikule 17. ledna 1594 Olomouc*, fol. 21v–22r; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: *Komentář II*, s. 102–103, čl. 77.

⁵⁰ [...] *A když by král jeho milost anebo margkrabě při soudu nebyl, pan hejtman má na té stolici seděti a na jeho milosti místě bejti a meč svůj koncem zhůru kázati držeti a v šraňcích na lavici má s ním stáno bejti. A nemá se na ramenu držeti než na ruce na lokti. A ta stolice tak dlouho tu státi má a na ní hejtman seděti, dokudž král anebo margkrabě v tom městě jest a soud se drží*. JANIŠOVÁ, J. (ed.): *Zřízení*, s. 333–334, čl. 40; k textovým variantám článku v předešlých zemských zřízeních; k interpretaci ustanovení JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: *Komentář I*, s. 354–364, čl. 40; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika*, s. 142–145.

⁵¹ JANIŠOVÁ, Jana: „A tu z potazu jest hrdla odsouzen“ *Autorita zemského soudu na Moravě v 16. století – příběh Buriana Šelendorfa z Hošperka*. In: CHOCHOLÁČ, Bronislav – MALÍŘ, Jiří – REITINGER, Lukáš – WIHODA, Martin (edd.): *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*. Brno 2020, s. 713–720; RAUSCHER, R.: *O nálezech*, s. 134–146.

o čest, pokud se jedna ze stran rozhodla spor zahájený před zemským soudem přenést na panovníka). Ve většině případů panovník buď vracel spor z agendy postranných pří zpět na soud (spory o čest i poddanské stížnosti), nebo nechal zřídit různé vyšetřovací komise (poddanské záležitosti), většinou za přítomnosti zemského hejtmána a dalších významných přísedících zemského soudu, případně pověřil jednáním v této věci své úředníky (nejčastěji podkomořího, méně často císařského prokurátora).

Po obdržení poddanské suppliky panovník většinou věc předal zpět zemskému soudu a v rozhodnutí soudu je potom použita formulace *nález* či *vejpověď na poručení krále jeho milosti*. V některých případech panovník spor delegoval na zemského hejtmána a současně jej vyzval, aby spor urovnal mimosoudně. V případě neúspěchu byla věc opět řešena zemským soudem, tedy zemským hejtmánem a přísedícími zemského soudu. Přesto se stavovská obec v průběhu celého 16. století i na počátku 17. století bránila jakýmkoliv zásahům ze strany panovníka, respektive české dvorské kanceláře,⁵² a opakovaně žádala, aby stížnosti poddaných nebyly v kanceláři vůbec přijímány a mířily od poddaných přímo k úřadu zemského hejtmána.

Proti jurisdikci panovníka se stavovská obec bránila například sněmovním usnesením z roku 1538. Zemský sněm se důrazně ohradil proti poddanským stížnostem vznášeným na panovníka a trval na zachování stávající praxe, tj. výhradní jurisdikci zemského hejtmána a soudu: *O utíkání lidí ku králi jeho milosti. Což se lidí panských neb rytířských, kteří se k králi jeho m[ilos]ti utíkají, dotýče, to aby při tom stálo jako prvé, aby se před pana hajtmána postavili a pan hajtmán přijma k sobě osoby z pánův i z rytířstva takovou věc rozvážíc srovnal a pozná-li se při to[m] jaká svávuile od sedlákův, ty aby trestal.*⁵³ Zemský soud v některých případech také postupoval proti poddaným, kteří se obrátili přímo na krále, právě podle výše uvedeného usnesení. Dobrým příkladem může být spor z roku 1574, kdy došlo ke konfliktu Jana Přepyského z Rychmburka, mocného otcovského poručníka nezletilého potomka zemřelého Jana Chroustenského z Malovar a jeho poddaných z panství Černá.⁵⁴ Stížnost poddaných byla poměrně obsáhlá a konflikt s vrchností byl řešen delší dobu.⁵⁵ V jedné z fází sporu se na zemském soudu řešila výslovně část, která se týkala toho, že poddaní neplatili *jarý* ani *ozimý* desátek⁵⁶ faráři ze vsi Housecí Zhoř. Soud konstatoval, že poddaní desátek platit musí, a navíc je potrestal za nerespektování jurisdikce moravského zemského soudu vězením: *[...] a přes zřízení zemské k jeho mi[l]osti císařské s žalobou sou se utíkali, jich mi[l]osti páni soudcové je v své trestání bráti ráči.*⁵⁷

Stavovská obec protestovala i v roce 1581, a to proti potvrzování poddanských privilegií ze strany panovníka, a nabádala císaře, aby bez vědomí vrchnosti v těchto věcech

⁵² CULKOVÁ, Dagmar: Dekrety české kanceláře v době předbělohorské. *Paginae Historiae* 16, 2008, s. 7–47; STLOUKAL, Karel: *Česká kancelář dvorská 1599–1608 : Pokus z moderní diplomatiky*. Praha 1931; CULKOVÁ-STUHLÍKOVÁ, Dagmar: *Morava (Moravské spisy české kanceláře a české komory) (1507) 1527–1625 (1750)*. Katalog, I–II. Praha 1962.

⁵³ JANIŠ, D. (ed.): Moravský zemský sněm, s. 322, č. 539; KROFTA, K.: Dějiny, s. 146; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 101–102, č. 77.

⁵⁴ HOSÁK, L.: Historický místopis, s. 48–50.

⁵⁵ NA, fond Morava, sg. 1347, *Spory poddaných ze Housecí Zhoře a jejich vrchností z let 1570–1584*; sg. 1644 *Dopis Maximiliána II. zemskému soudu, kterým žádá o řešení sporu poddaných ze Housecí Zhoře s jejich vrchností, 1572*.

⁵⁶ JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář I, s. 423–435, čl. 56.

⁵⁷ MZA, fond A3, inv. č. 772, fol. 141b v (v rukopise je chybná novodobá foliace; fol. 141 je uvedeno dvakrát a druhé je označeno jako 141b). Ke sporu viz také VÁLKA, J.: Hospodářská politika, s. 160–161.

nekonal kvůli nebezpečí poddanských nepokojů: [...] *že poddaní pro pánům svým se dosti nepoddaně a neposlušně chovají. A jestliže by se to více jim dopouštělo a taková svoboda puštěna byla, obávati se jest, že by skrze to i pozdvižení nějaké proti pánů[m] svý[m] poddaní před sebe vzíti mohli.*⁵⁸ Panovník argumentoval tím, že pouze potvrzuje dřívější panovnická privilegia, kterých není mnoho, a že i sami stavové běžně potvrzují svým poddaným starší nadání.⁵⁹

Poddanská otázka byla řešena i v rámci smlouvy z roku 1611. Jedná se o smlouvu uzavřenou mezi českými a moravskými stavy po obnovení spojení Moravského markrabství s Českým královstvím. Smlouva je koncipována jako 30 bodů. V mnoha ohledech navazuje na soupis požadavků, které moravští stavové předložili na generálním sněmu 10. května 1611 (přímo poddaných se týkal článek šestnáct).⁶⁰ Otázka poddanských stížností panovníkovi byla řešena i v následné komunikaci mezi českými a moravskými stavy.⁶¹ Ve finální stavovské smlouvě roku 1611 se řada článků týká soudních kompetencí české dvorské kanceláře, mj. tedy i otázky poddansko-vrchnostenských sporů.⁶² Moravští stavové požadovali, aby česká dvorská kancelář stížnosti poddaných vůbec nepřijímala, nevydávala v těchto věcech rozhodnutí a vše ponechala v jurisdikci moravského zemského hejtmána a soudu: *Aby do kanceláře žaloby lidí poddaných obyvatelův Margk[rabství] morav[skéh]o přijímány nebejvaly, poručení žádná na ně a strany nich nevycházeły. Ovšem pak tíž poddaní aby louzení a povolání sem nebejvali. A jestliže by kteří do kanceláře s nějakými suplikacemi k j[eho] m[ilosti] k[rálovsk]é svědčícími se utekli, aby na hejtmána a soud zemský odkazování bejvali.*⁶³

Přesto v agendě české dvorské kanceláře nacházíme po celé sledované období stížnosti poddaných, kteří se obracejí přímo na panovníka, nejčastěji z důvodů neoprávněného navyšování robotních povinností či násilností od jejich vrchností. Panovník v takových případech nejčastěji pověřil zemského hejtmána, aby věc prošetřil nebo ji rovnou postoupil soudu. Z mnoha případů můžeme uvést například k roku 1565 stížnost poddaných Václava Zvolského ze Zvole z obce Habartice. Císař Maxmilián II. dopisem informoval zemského hejtmána, že ze strany vrchnosti dochází k porušování robotních povinností: [...] *nemalú stížnost chudí lidé i všecka obec z Ebrštorfu [...] strany robot některých, je mimo smlůvu učiněnú a náležitost potahuje.* Zemskému hejtmánovi byla postoupena původní poddanská suplikace na panovníka, dále byl císařem upozorněn, že pokud Václav ze Zvole opravdu postupuje proti poddanským řádům, císař to nehodlá tolerovat. *Milostivě poručil* zemskému hejtmánovi, aby Václava ze Zvole kontaktoval a o věci s ním jednal. Zemský hejtmán také obdržel úpravu poddanských povinností v obci Habartice, kterou měl s vrchností probrat a dohlédnout na to, aby poddaní nebyli nuceni k ničemu nad rámec této smlouvy.⁶⁴

⁵⁸ MZA, fond A3, inv. č. 2, fol. 198v.

⁵⁹ Tamtéž, fol. 202r–v; VÁLKA, J.: Hospodářská politika, s. 146.

⁶⁰ NOVÁK, Jan Bedřich (ed.): *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. XV. Sněmy roku 1611. II. Generální sněm na Hradě pražském.* Praha 1929, s. 407–417, č. 334.

⁶¹ Přípisy z 13. května 1611 a 19. května 1611. Tamtéž, s. 448–453, č. 360; s. 553–557, č. 425.

⁶² MZA, fond A3, inv. č. 5, *Památky sněmovní V (1600–1611)*, fol. 554v–564r; ke smlouvě viz také BRANDL, V. (ed.): *Sněm*, s. 32–33, 84–85, 95, 119–124.

⁶³ MZA, fond A3, inv. č. 5, fol. 559v.

⁶⁴ NA, fond Morava, sg. 793, *Dopis Maxmiliána II. zemskému hejtmánovi ve věci poddanské stížnosti obce Habartice na Václava ze Zvole, 1565*; HOSÁK, L.: *Historický místopis*, s. 584–587. Srov. také NA, fond Morava, sg. 795,

Z agendy zemského soudu i české dvorské kanceláře jasně vyplývá, že snahou vždy bylo konflikt řešit mimo soud. Panovník, královští úředníci, zemský hejtman i přísedící zemského soudu často fungovali jako arbitři a snažili se vyřešit spor mimosoudní cestou. V některých případech dokonce iniciovali uzavření smlouvy mezi poddanými a vrchností. Tento postup můžeme dobře sledovat na příkladu vleklého konfliktu Tasa Meziříčského z Lomnice s jeho jemnickými poddanými, ke kterému došlo v polovině 80. let 16. století a byl řešen i v 90. letech.⁶⁵ Zemský soud se situací v Jemnici mj. zabýval na svém jarním zasedání v Brně v roce 1590. Zápis je textován jako *promluva z potazu*. Zemský hejtman Hynek starší Bruntálský z Vrba se ústně obrátil přímo na přítomné zástupce poddaných z Jemnice. Sděлил jim, že smlouvu mezi nimi a jejich vrchností, která vznikla z popudu císaře a byla uzavřena prostřednictvím nejvyšších zemských úředníků a soudců, jsou povinni dodržovat. Hejtman se dále obrátil na nejvyššího zemského komorníka a hofrychtěře a pověřil je vyhotovením čistopisu smlouvy. Bohužel některé osoby, které smlouvu původně zprostředkovávaly, zemřely. Bylo tedy nutné nahradit je jinými osobami z řad přísedících zemského soudu. Tato změna byla nepochybně nutná kvůli přivěšení pečeti jakožto základního ověřovacího prostředku.⁶⁶ Podle zápisu měly být vyhotoveny dva originály listiny – jeden měl být předán vrchnosti a druhý poddaným. Poddaní ovšem na zemském soudu (*v šraňcích*) odmítli smlouvu akceptovat, přestože proti původní dohodě nevznesli námitky. Zemský hejtman jim toto jednání vytkl s tím, že zlehčují nejen rozhodnutí císaře a přísedících zemského soudu, ale i práci úředníků, kteří původní smlouvu domlouvali. Dále zemský hejtman zdůraznil také to, že k projednání byli obesláni všichni poddaní, ale dostavili se pouze dva zástupci obce. Za toto jednání byli zemským soudem potrestáni vězením: [...] *vás v svou kázeň brátí a vám, abyšte nikam z okršlku kláštera nechodili, nýbrž v to místo, kdež vám od pánů Brňanů ukázáno bude, se postavili*. Trest vězení byl Jemnickým nakonec prominut, neboť se za ně přimluvila nejen jejich vrchnost, ale i nejvyšší zemský komorník Ladislav Berka z Dubé.⁶⁷

Obdobným způsobem, jakým panovník vstupoval do sporů vrchností s poddanými na alodních statcích, postupoval i při řešení konfliktů, které byly do jisté míry mimo jurisdikci zemského práva. Zajímavé jsou jeho zásahy do zástavní držby jeho vlastních statků. Na Moravě existovala část statků, které byly pozůstatkem zeměpanské středověké domény.⁶⁸ Tyto statky nebyly evidovány v zemských deskách, protože patřily panovníkovi. Většina z nich byla v dlouhodobých a reálně nevyplacitelných zástavách. Některé z nich byly v předbělohorském období alodifikovány. Právně se tyto zástavy patrně řídily obyčejovými pravidly moravského zemského práva. Moravská zemská zřízení předbělohorského období speciální ustanovení o zástavách neobsahují, podobně jako starší Tovačovská

Dopis Maxmiliána II. zemskému hejtmanovi a Václavovi ze Zvole v otázkách násilností ze strany poddaných na klostějském panství, 1565; JANIŠOVÁ, J. – JANIŠ, D.: Komentář II, s. 100, čl. 77.

⁶⁵ Ke sporům jemnických s vrchnostmi v dlouhém 16. století např. VÁLKA, J.: *Hospodářská politika*, s. 168–171 (s odkazy na další literaturu k této kauze i edice některých dokumentů na s. 223); NA, fond Morava, sg. 2961, *Dopis zemského hejtmana ve věci stížností poddaných z jemnického panství na vrchnost, 1584*; sg. 3949, *Rudolf II. přeposílá zemskému hejtmanovi supliku jemnických poddaných, kteří se na něj stěžují, 1596*.

⁶⁶ MARKOV, J.: *Kapitoly*, s. 141; ČÁDA, František: *Práva osobnostní u nás. Náčrt kapitoly z právních dějin českých*. Praha 1928, s. 9–11; JANIŠOVÁ, Jana: *Hanobení erbu a jména v raně novověkém moravském zemském právu*. In: *Heraldická ročenka 2007*. Praha 2007, s. 65–66; MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav a kol.: *Vocabularium internationale sigillographicum*. Bratislava 2016, s. 132–137.

⁶⁷ MZA, fond A3, inv. č. 772, fol. 64r–v.

⁶⁸ K panovníckým majetkům na Moravě viz MEZNÍK, Jaroslav: *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha 2001, s. 181n.

knihy.⁶⁹ Stejně jako jiné závazky ze smluv není ani problematika zástav zemským právem upravena a byla v praxi realizována na základě typových formulářů. Zástavní držba se nekládala do zemských desk. Velmi ojediněle se objevují případy, kdy je při prodeji deskového statku zapsáno i zástavní právo, které vázlo na zboží. Zástavnímu držiteli statku v Markrabství moravském vznikala podle landfrýdu povinnost připojit příznávací list k landfrýdu. Formulářů pro zástavní smlouvu se dochovalo několik. Jeden z nich je obsažen i ve formulářové sbírce, která tvoří doplněk deskového rukopisu – Tovačovské knihy (*List správní na zástavu zboží dědičného v peněžích*).⁷⁰ Zástavní smlouva upravovala výši dlužné částky, specifikovala zastavené nemovitosti (popis statku a jeho příslušenství), dále zpravidla stanovila termín splatnosti s uvedením výpovědní lhůty, podmínky předání zastavených nemovitostí zpět vlastníkovi, dále otázku odpovědnosti za nezaviněné škody, otázku vynaložených nákladů na údržbu nemovitosti a úpravu případných právních nároků třetí strany. *Zástavní list*, který vydává dlužník (tj. vlastník nemovitosti) neměl podobu dvoustranné smlouvy, ale de facto dlužního úpisu. Vydavatelem listiny byl dlužník a společně s ním i jeho ručitelé. Formulářové sbírky moravského zemského práva a také deskový rukopis Tovačovské knihy evidují několik typů formulářů zástavních listů, které se liší podmínkami sjednanými v rámci smluvního vztahu mezi věřitelem a dlužníkem.⁷¹

Panovník, přestože postoupil zástavní smlouvou statek jinému šlechtici, nadále komunikoval s poddanými i s vrchnostmi a využíval i služeb zemských úředníků. Dobrým příkladem mohou být intervence Maxmiliána II. při konfliktech Vavřince Edera ze Štávnice s jeho poddanými z Rýmařova.⁷² Panovník v květnu roku 1565 oznámil zástavnímu držiteli, že jeho poddaní z Rýmařova žádají prominutí obecné berně a posudního, a to z důvodu zničení města požárem. Panovník jim vyhověl a současně požádal zástavního držitele, aby jim *jakožto chudým pohořalým lidem [...] platů a ouroků tobě povinných v těch dvou letech prominul a těch od nich nebral*.⁷³ V roce 1570 se na císaře obrátil Vavřinec Eder kvůli blíže neurčenému konfliktu s poddanými z Rýmařova. Panovník pověřil českou dvorskou komoru, aby delegovala k řešení sporu zemského hejtmana Zachariáše z Hradce, nejvyššího komorníka Albrechta Černoorského z Boskovic a podkomořího Jetřicha z Kunovic. Uvedení úředníci měli obě sporné strany obeslat a předvolat je k jednání do Brna. Bude-li to možné, měli spor urovnat, v opačném případě měli spor vrátit před panovníka.⁷⁴

⁶⁹ K zástavnímu právu obecně i k příkladům z praxe moravského zemského soudu KAPRAS, Jan: *K dějinám českého zástavního práva*. Praha 1903, passim; RAUSCHER, Rudolf: *K rukojemství v českém právu zemském*. Praha 1923, s. 7–8; Brandl, V.: Staročeské řízení, s. 779–787, 807–814; KAMENÍČEK, F.: Zemské sněmy II, s. 92–97; MEZNIČEK, Antonín: O rukojmích a kterak k nim dle starodávného práva moravského hleděno býti mohlo. *Právník* 7, 1868, s. 543–549; MZA, fond G 10 – Sběrka rukopisů, inv. č. 773, *Registrum náležitů po artykulích 1610. Rejstřík půhonů a náležitů olomouckého kraje z let 1494–1593*, fol. 29v–32v; VKO, sg. M II 341, pag. 118b.

⁷⁰ DEMUTH, K. J. (ed.): *Knihy Tovačovská*, s. 139.

⁷¹ Viz např. poslední předbělohorská formulářová sbírka KNM, sg. 33 F 1, fol. 15r–19v. Obdobně v obou starších redakcích i Tovačovské knize. Srov. DEMUTH, K. J. (ed.): *Knihy Tovačovská*, s. 139n. Z konkrétních sporů vzniklých ze zástavního práva viz četné spory zaznamenané v editovaných půhonných knihách (BRANDL, Vincenc – BRETTHOLZ, Bertold (edd.): *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové*, I–VII. Brunae 1872–1911; z needitovaných zápisů mimo půhonnou agendu viz např. MZA, fond A3, inv. č. 767, *Knihy paměti, naučení a výpovědi* [brněnská] (*CC Paměti naučení a vejpovědi od l. 1585–1628*), fol. 63v–64r.

⁷² HOSÁK, L.: *Historický místopis*, s. 592.

⁷³ NA, fond Morava, sg. 733, *Maxmilián II. informuje vrchnost, že odpustil Rýmařovským dávky a žádá je, aby postupoval stejně*, 1565.

⁷⁴ NA, fond Morava, sg. 1463, *Oznámení české komory moravským úředníkům, že byli určeni jako komisaři ve sporu poddaných z Rýmařova s vrchností Vavřincem Ederem ze Štávnice*.

Pozice panovníka při řešení sporů poddaných s jejich vrchnostmi byla v praxi v zásadě stejná, ať už se jednalo o poddané ze statků alodních, zeměpanských, či komorních.⁷⁵ Speciální postavení měl panovník v případech, že se jednalo o poddané z lenních statků olomouckého biskupství, které byly zcela vyňaty z jurisdikce zemského práva.⁷⁶ Zemský soud řešil pouze kolizní situace při střetu obou právních kruhů (např. hraniční spory, zaoptnění nezletilých osob, jejichž otec měl lenní i alodní statky apod.). Spory poddaných na manských statcích s jejich vrchností byly řešeny manským soudem v Kroměříži a od konce 16. století evidovány v manské rokové knize. Stížnosti poddaných směřovaly na manský soud nebo na olomouckého biskupa a v ojedinělých případech i na panovníka.⁷⁷

Poddaní ze zeměpanských statků (ve většině zastavených) a statků spadajících pod správu české komory se patrně nevystavovali sankci, pokud se se svou žádostí obrátili přímo na krále. Pozice panovníka při řešení konfliktu byla ale stejná, jen byl ve větší míře oslovován úřad podkomořího, aby vzniklé pře řešil. Setkáváme se ale i se zapojením zemských úředníků. V některých případech dokonce jako arbitr vystupuje přímo panovník, který jmenoval své komisaře. Z četných případů můžeme zmínit vleklé spory kláštera Hradisko s jeho poddanými z šebetovského panství,⁷⁸ které byly řešeny na přelomu 16. a 17. století. Panovník řešil situaci mj. v roce 1605, kdy informoval dopisem zemského hejtmána Karla z Liechtenštejna, že ve sporech byla ustanovena komise: [...] *skrze jistý osoby a komisaře naše v Margkrabství moravském k tomu nařízené*. Ve sporu bylo následně dosaženo dohody a bylo přijato rozhodnutí (*vejpověď*), které bylo publikováno. Opat kláštera si ale u císaře stěžoval, že poddaní [...] *jak předešle tak i nyní v žádném poslušenství státi nechťejí*. Císař tedy nařídil zemskému hejtmánovi, aby jeho úřad vyhledal dohodu, která byla uzavřena z iniciativy panovníka, a poddané důrazně přiměl k dodržování jejich povinností.⁷⁹

⁷⁵ Pro většinu sledovaného období se jedná o statky patřící pod českou komoru, kterou v roce 1527 vytvořil Ferdinand I. za účelem správy královských statků. Její pravomoc se původně vztahovala také na Moravu, kde bylo málo královských statků. Pod komorní zboží na Moravě patřily majetky klášterů, královských a komorních měst. Větší dohled prováděli úředníci nad komorními statky v užším slova smyslu, tj. nad komorními městy. ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *Pověštné české dějiny právní*. Praha 1902, s. 120–133; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2007, s. 105–107; KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy I*, s. 130, 150; TÝŽ: *Zemské sněmy III*, s. 74–75; JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila: *Vztahy královského města, zemské obce a panovnického dvora na příkladu Brna v 16. a 17. století*. In: *Ústřední moc a regionální samospráva. XXIII Mikulovské sympozium*. Brno 1993, s. 185–190; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika*, s. 147.

⁷⁶ JANIŠOVÁ, Jana: *Privilegium Rudolfa II. pro olomoucké biskupství z roku 1590 (Právní argumentace biskupa Stanislava Pavlovského)*. *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, s. 41–69; KYASOVÁ, Věra: *Príspevek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého*. *Věstník musea v Kroměříži 1960*, s. 148–155; LAPČÍK, Stanislav: *Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů*. *Olomoucký archivní sborník* 3, 2005, s. 38–55; PÁNEK, Jaroslav: *Olomoucký biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic*. *Duchovní kniže na prahu rekatolizace českých zemí*. In: JAKUBEC, Ondřej (ed.): *Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598)*. *Biskup a mecenáš umírajícího věku*. Olomouc 2009, s. 15–31; ROUBIC, Antonín: *Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století*. *Sborník archivních prací* 31, 1981, č. 2, s. 418–476; JIRÁSEK, Jiří: *Manské statky olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století*. *Časopis Matice moravské* 76, 1957, s. 20–41; BALETKA, Tomáš: *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*. *Sborník archivních prací* 54, 2004, s. 3–236.

⁷⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž III. Lenní knihy, inv. č. 386, *Knihy rokové 1591–1702*, poddanské spory viz např. na fol. 4v–5v, 55r–v, 77r–v, 133r–135v, 161v–164r, 173r–v.

⁷⁸ HOSÁK, L.: *Historický místopis*, s. 536–537.

⁷⁹ NA, fond Registra, č. 114, *Registra 1605*, fol. 28v–29r.

Závěrem

Problematika poddaných je v moravském zemském právu poměrně hojně zastoupena. Poddaní vystupují ve většině případů jako objekt, vyjma jednoho specifického typu případů, a to, když vedou jako kolektiv spor se svou vlastní vrchností. Tato agenda se konstituovala až na počátku 16. století a měla velmi specifická procesní pravidla. Jurisdikce ve sporech poddaných s jejich vrchnostmi na Moravě v průběhu dlouhého 16. století náležela zemskému soudu. Panovník sice výrazně komunikoval s poddanými i s nejvyššími zemskými úředníky, intervenoval ve sporech, ale aktivně nezasahoval do kompetence zemského soudu řešit tyto kauzy.

Bibliografie

Archivní (needitované) prameny

Knihovna Národního muzea, oddělení rukopisů a starých tisků
Moravský zemský archiv v Brně, fond A3 – Stavovské rukopisy
Moravský zemský archiv v Brně, fond A6 – Sněmovní tisky
Moravský zemský archiv v Brně, fond G10 – Sběrka rukopisů
Národní archiv, fond Morava
Národní archiv, Registra
Národní knihovna České republiky, Oddělení rukopisů a starých tisků
Vědecká knihovna v Olomouci
Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž III
Vědecká knihovna v Olomouci, oddělení rukopisů a starých tisků

Tištěné prameny

BRANDL, Vincenc (ed.): *Sněm držaný léta 1612 : Ze zápisů Karla z Žerotína*. Brno 1864.
BRANDL, Vincenc (ed.): *Spisy Karla staršího z Žerotína : Oddělení první: Žerotínovi zápisové o soudě panském, 1–2*. Brno 1866.
BRANDL, Vincenc – BRETHOLZ, Bertold (edd.): *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezné, I–VII*. Brunae 1872–1911.
CULKOVÁ-STUCHLÍKOVÁ, Dagmar: *Morava (Moravské spisy české kanceláře a české komory) (1507) 1527–1625 (1750)*. Katalog, I–II. Praha 1962.
ČÁDA, František (ed.): *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*. Praha 1937.
DEMUTH, Karel Josef (ed.): *Knihy Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmana markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*. Brno 1858.
JANIŠ, Dalibor (ed.): *Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice Památek sněmovních z let 1518–1570, 1: Památky sněmovní I*. Praha 2010.
JANIŠ, Dalibor (ed.): *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení)*. Brno 2005.
JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556)*. Brno 2007.
JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604*. Praha 2015.
NOVÁK, Jan Bedřich (ed.): *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. XV. Sněmy roku 1611. II. Generální sněm na Hradě pražském*. Praha 1929.

Literatura:

BALETKA, Tomáš: Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků. *Sborník archivních prací* 54, 2004, s. 3–236.
BRANDL, Vincenc: Staročeské řízení soudní. *Právník* 8, 1869, s. 189–206, 225–234, 592–606, 621–636, 662–675, 696–713, 735–749, 772–787, 807–814.
CULKOVÁ, Dagmar: Dekrety české kanceláře v době předbělohorské. *Paginae Historiae* 16, 2008, s. 7–47.

- ČÁDA, František: *Práva osobnostní u nás : Náčrt kapitoly z právních dějin českých*. Praha 1928.
- ČÁDA, František: Význam formulářů pro právní historii. *Všehrd*, 1923, s. 129–135.
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *Povšechné české dějiny právní*. Praha 1902.
- GRULICH, Josef: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice 2008.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2007.
- HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 1938.
- HAUBERTOVÁ, Květa: Odpor poddaných ze Sobotína a Rudoltic proti Janovi ml. ze Žerotína. *Severní Morava* 11, 1965, s. 22–27.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav: *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno 1999.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav: Poddaní na Moravě v 16.–17. století. In: KNOZ, Tomáš (ed.): *Morava v době renesance a reformace*. Brno 2001, s. 31–45.
- JANIŠOVÁ, Jana: „A tu z potazu jest hrdla odsouzen“ Autorita zemského soudu na Moravě v 16. století – příběh Buriana Šelendorfa z Hošperka. In: CHOCHOLÁČ, Bronislav – MALÍŘ, Jiří – REITINGER, Lukáš – WIHODA, Martin (edd.): *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*. Brno 2020, s. 713–720.
- JANIŠOVÁ, Jana: Hanobení erbu a jména v raně novověkém moravském zemském právu. In: *Heraldická ročenka 2007*. Praha 2007, s. 62–74.
- JANIŠOVÁ, Jana: Knihy paměti moravského zemského soudu v „dlouhém“ 16. století. Právněhistorický rozbor agendy. *Sborník archivních prací* 67, 2017, č. 2, s. 518–545.
- JANIŠOVÁ, Jana: Privilegium Rudolfa II. pro olomoucké biskupství z roku 1590 (Právní argumentace biskupa Stanislava Pavlovského). *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, s. 41–69.
- JANIŠOVÁ, Jana – JANIŠ, Dalibor: *Komentář k moravským zemským zřízením z let 1516–1604, I–II*. Praha 2017.
- JIRÁSEK, Jiří: Manské statky olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století. *Časopis Matice moravské* 76, 1957, s. 20–41.
- JIRÁSEK, Jiří: Moravský venkov před Bílou horou. Postavení poddaných a hospodaření feudálů. *Časopis Moravského muzea, vědy společenské* 48, 1963, s. 85–160; 49, 1964, s. 69–168.
- JORDÁNKOVÁ, Hana – SULITKOVÁ, Ludmila: Vztahy královského města, zemské obce a panovnického dvora na příkladu Brna v 16. a 17. století. In: *Ústřední moc a regionální samospráva. XXIII Mikulovské sympozium*. Brno 1993, s. 185–190.
- KALOUSEK, Josef: *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*. Praha 1894.
- KAMENÍČEK, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*, I. Brno 1900; II. Brno 1902; III. Brno 1905.
- KAPRAS, Jan: *K dějinám českého zástavního práva*. Praha 1903.
- KNOZ, Tomáš: Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotína z let 1600–1614. *Z Kralické tvrze* 18, 1991–1992, s. 71–79.
- KNOZ, Tomáš: Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy. *Časopis Matice Moravské* 111, 1992, s. 31–52.
- KUBÍČKOVÁ-ČADOVÁ, Božena – ČÁDA, František: Moravské sbírky formulářové v XVI. století. In: JENŠOVSKÝ, Bedřich – MENDL, Bedřich (red.): *Sborník prací věnovaných řediteli dru. Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám*. Praha 1932, s. 262–289.
- KREUZ, Petr: *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*. Praha 2000.
- KROFTA, Kamil: *Dějiny selského stavu (Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě)*. Praha 1949.
- KYASOVÁ, Věra: Příspěvek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého. *Věstník muzea v Kroměříži* 1960, s. 148–155.
- LAPČÍK, Stanislav: Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů. *Olomoucký archivní sborník* 3, 2005, s. 38–55.
- MARKOV, Josef: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*. Praha 1967.
- MARKOV, Josef: *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.–XVII. stol.* Bratislava 1930.
- MARKOV, Josef: *Řečník a poručník. Kapitola z dějin českého zemského soudního řízení*. Bratislava 1937.
- MATLAS, Pavel: *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha 2011.
- MATĚJEK, František: Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou. *Sborník historický* 36, 1989, s. 65–98.

- MEZNÍK, Antonín: O rukojmích a kterak k nim dle starodávného práva moravského hleděno býti mohlo. *Právník* 7, 1868, s. 501–510, 538–551, 573–583.
- MEZNIK, Jaroslav: *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha 2001.
- MÜLLER, Karel – VRTEL, Ladislav a kol.: *Vocabularium internationale sigillographicum*. Bratislava 2016.
- PÁNEK, Jaroslav: Olomoucký biskup Stanislav Pavlovský z Pavlovic. Duchovní kníže na prahu rekatolizace českých zemí. In: JAKUBEC, Ondřej (ed.): *Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598). Biskup a mecenáš umírajícího věku*. Olomouc 2009, s. 15–31.
- POKLUDA, Zdeněk: O zlých vrchnostech. *Časopis Matice moravské* 121, 2002, s. 287–298.
- PRASEK, Vincenc: Opavské „právo hejtmanovo“ čili „roky“ knížetství někdy Opavského. In: *Program českého nižšího gymnasia v Opavě*. Opava 1884.
- RAUSCHER, Rudolf: *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922.
- RAUSCHER, Rudolf: *K rukojemství v českém právu zemském*. Praha 1923.
- RAUSCHER, Rudolf: O nálezech zemského soudu českého XVI. stol. *Sborník věd právních a státních* 33, 1933, s. 134–146.
- ROUBIC, Antonín: Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století. *Sborník archivních prací* 31, 1981, č. 2, s. 418–476.
- STLOUKAL, Karel: *Česká kancelář dvorská 1599–1608: Pokus z moderní diplomatiky*. Praha 1931.
- TRAPL, Miloš: Panství losinských Žerotinů v 16. a 17. století. In: *Sborník prací k sedmdesátinám univerzitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka*, Olomouc 1968, s. 67–76.
- TRAPL, Miloš: *Selské bouře na Losinách (Vlastivědné zajímavosti 20)*. Šumperk 1970.
- VÁLKA, Josef: *Morava reformace, renesance a baroka. Dějiny Moravy 2*. Brno 1996.
- VÁLKA, Josef: *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*. Praha 1962.
- VAŘEKA, Marek: *Režijní velkostatek na předbělohorské Moravě*. Prostějov 2018.
- VAŘEKA, Marek: Poddanská otázka na moravských pernštejnských panstvích koncem 16. století. In: *Studia iuventilia MMIV–MMV. Sborník prací mladých historiků*. Ostrava 2006, s. 133–167.

Summary

Jurisdiction and procedural rules in disputes between villeins and lords of the manors in Moravian provincial law in the long 16th century

Disputes between villeins and lords of the manors and offences committed by and against villeins during the long 16th century represent a relatively large agenda of the Moravian Provincial Court. The issue was repeatedly dealt with by the provincial assembly and, last but not least, in many cases we can observe the ruler's interventions. The issues of discipline of subjects or living conditions on estates have been addressed in the literature, but these are mostly studies reflecting the legal scope of manorial law. The issue of villeins is quite abundantly represented in Moravian provincial law. In most cases, villeins act as objects, except in one specific type of case, namely when they are in dispute as a collective with their own lords of the manors. In the case of disputes between the villeins and their lords of the manors, it was a case where the villeins sued their own lord of the manor, mostly for violation of labour obligations, forcing the villeins to perform activities beyond their duties (defined in various privileges or urbars), imprisonment, physical violence, etc. Similarly, the lord of the manor could also sue his villeins in the Provincial Court, usually for similar reasons – i.e. mainly for violation of labour obligations or resistance against the lord of the manor.

This agenda was not established until the beginning of the 16th century and had very specific procedural rules. Disputes were kept outside the standard property-law cases. The office of the provincial governor was also key in the proceedings with regard to the registration of disputes. The provincial governor was in charge of the special manuscripts in which the lawsuits were entered. Unfortunately, these manuscripts were shredded and today we have only one manuscript from the middle of the 16th century. However, court decisions have been preserved in the Moravian Provincial Court's agenda.

Jurisdiction in disputes between villeins and their lords of the manors in Moravia during the long 16th century belonged to the Provincial Court. Although the ruler communicated significantly with the villeins and the highest provincial officials, intervening in disputes, he did not actively interfere with the competence of the Provincial Court to resolve these cases.